

MUKADDİMETÜ'L-EDEB'DE TÜRKÇE İSLAMİ TERİMLER

TURKIC ISLAMIC TERMS IN MUQADDIMAT AL-ADAB

Afag MEMMEDOVA*

Öz

Orta Türkçenin ilk döneminden günümüze ulaşan Türkçe yapıtların –*Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık* gibi önemli eserlerin– yazılması, Karahanlı döneminde Türkçenin gücünün, zenginliğinin, sağlam edebi bir dil haline getirildiğinin göstergesidir. Sonraki dönemde Karahanlı (Hakaniye) Türkçesinin dil özelliklerini koruyarak, Kıpçak, Oğuz ve diğer Türk boylarının dil hususiyetlerini kendinde ihtiva eden Harezmi Türkçesi oluşmuştur. Harezmi bölgesinin karışık etnik yapısı, Harezmi Türkçesinin dil özellikleri ve kelime hazinesinde de kendini göstermiştir. Bu yüzden Harezmi Türkçesi ile yazılan eserler – XII-XIV. yüzyıllarda yazılan ve günümüze ulaşan Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*, Rabguzî'nin *Kıyasü'l-Enbiya*, İslam'ın *Mu'înü'l-Mürîd*, Harezmi'nin *Muhabbet-nâme*, Mahmud bin 'Alî'nin *Nehcü'l-Ferâdis*, Malik Bahşî'nin *Mi'râc-nâme* vb.– Harezmi bölgesinde bulunan farklı Türk boylarının dil unsurlarını kendinde barındırır.

Çalışmada Türk dilinin Harezmi Türkçesi döneminde Zemahşeri'nin XII. yüzyılda yazdığı *Mukaddimetü'l-Edeb* eseri ele alınmıştır. Sözlüğün en önemli ve mühim tarafı, onun kelime hazinesidir. Şöyle ki *Mukaddimetü'l-Edeb*, Orta Türkçe döneminde *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ten sonra en zengin kelime dağarcığına sahiptir. Eserde pek çok İslami terimin Türkçe karşılığı da verilmiştir. Bu kelimelerin bazıları; Eski Türkçeden, eski Türk dinindeki Gök Tanrı inancından günümüze kadar kullanılmakta (örneğin, *Tanrı*, *İdi*, *yalavaç*, *yazuk*, *yek* vb.), bazıları ise yeni bir kavram karşılayan türemiş kelime şeklinde karşımıza çıkmaktadır (*tutunmak* “sabır”, *okuğ* “dua”, *orlağucı* “müezzin”, *yığaqlu* “haram” vb.). Zemahşeri'nin eserinden tespit ettiğimiz birçok Türkçe İslami terim ve kavram sonradan yerini tamamen Farsça ve Arapça kökenli kelimelere bırakmıştır. Türkçenin kendi yapısı içinde ortaya çıkmış bu dini sözcükler; Türk dili tarihinin, Türk dilinin kelime dağarcığının araştırılıp incelenmesi bakımından çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Türkçe İslami kelimeler, Mukaddimetü'l-Edeb, dini terimler

Abstract

The writing of important works such as *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk* and *Atabetü'l-Hakayık*, which were the first Turkic works reached from the Middle Turkic period is an indication that the power of the Turkic people in the period of Kharahanli was transformed into a strong literary language. In the following period, Khwarezm Turkic, which contains the language characteristics of Kypchak, Oghuz and other Turkic languages, has been formed by protecting the language characteristics of Kharahanli (Hakaniye) Turkic. The mixed ethnic structure of the Khwarezm region has also manifested itself in the structure of Khwarezm Turkic - in its language characteristics and most common vocabulary. 12-13th century written

* Doç., Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türkoloji Bölümü, Bakü / Azerbaycan, afam129@gmail.com

in the Khwarezm Turkic in the centuries and reached to the day-to-day Zamakhshari's *Muqaddimat al-Adab*, Rabguz's *Kyssas al-Anbiya*, Islam's *Mu'inü'l-Mürîd*, Khwarezmi's *Muhabbat-nâma*, Mahmut bin Ali's *Nehcu'l-Ferâdîs*, Malik Bakshi's *Mî'rach-nâma*, etc., are very important works for Turkic language researches in terms of informing about the written language in the Khwarezm region.

This paper covers Turkic Islamic terms used in the work *Muqaddimat al-Adab* written by Zamakhshari in the 12th century in the period of speaking Khwarezm Turkic, referring to Turkic language. Some of these words are from Old Turkic (for example: *Tangrı*, *İdi*, *yalavaç*, *yazuk*, *yek* etc.), some are new derived words (*tutunmak*, *okuğ*, *orlağucı*, *yığaqlu* etc.). The religious words formed within the structure of Turkic language further completely replaced by the words of Persian and Arabic origin are very important for studying lexical resource and history of Turkic languages.

Keywords: Khwarezm Turkic, Turkic Islamic words, *Muqaddimat al-Adab*, religious terms

XI-XIV. yüzyıllar Türk dilleri tarihinin araştırılması bakımından önemli bir devirdir. Bu dönemde tüm Türklerin dil tarihi, edebiyatı, coğrafyası, siyasi durumu, dünyayı algılayışları, yaşam biçimi, düşünce tarzı ve kültür özelliklerini yansıtan çok değerli temel eserler yazılmıştır. Bu yapıtlar; Orta Türkçe döneminden elimize ulaşabilen, Türk dili ve edebiyatında kendine özgü bir yere sahip olan ilklere dir. Bu yapıtlar arasında şunlar sayılabilir:

Kutadgu Bilig: XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından yazılan, Türk Edebiyatında siyasetname türünün ilk örneği, mesnevi tarzında yazılmış ilk eserdir.

Dîvânü Lugâti't-Türk: Türk dilleri ve boylarını ilk defa ansiklopedi niteliğinde, mukayeseli bir şekilde ortaya koyan Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü, hem de Türkçenin elimizde bulunan en eski dil bilgisi kitabıdır.

Atabetü'l-Hakayık: XII. asır İslami dönem Türk edebiyatının ilk ürünlerinden biri de Edib Ahmed Yüknekî'nin adı geçen eseridir.

Dîvân-ı Hikmet: Ahmed Yesevî'nin tasavvufi Türk edebiyatının ilk yapıtıdır.

Mukaddimetü'l-Edeb: Zemahşeri'nin Harezmi Türkçesi döneminin ilk pratik sözlüğüdür.

Kıssa-i Yûsuf: XIII. yüzyılda *Yûsuf ile Züleyhâ* konusunu ilk defa Türkçe olarak işleyen Kul Ali'nin manzum eseridir.

Kitâb Gülistân bi't-Türkî: XIV. asırda Seyf-i Sarâyî tarafından yazılan, Sadî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* eserinin Türkçe yapılan ilk ve en eski tercümesidir.

Hüsrev ü Şîrîn: Kutb tarafından yapılan, Nizâmî Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinin ilk Türkçe çevirisidir.

Bu eserlerin hem dili, hem edebi değeri, Türk dillerinin tarihinin araştırılması bakımından çok önemlidir. Eserlerin dili, hangi Türkçede (lehçede) yazıldığı, uzun süre tartışma konusu olmuştur. *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık*, *Dîvân-ı Hikmet* adlı eserlerin

Karahanlıca (Hakaniye Türkçesi)¹, *Gülistân Tercümesi*'nin Kıpçak Türkçesi², Kutb'un *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisinin Oğuz-Kıpçak ve Altın Orda sahasının yazı dili Kıpçak lehçesi³ ile yazıldığı, mesela Kul Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf*'unun ise karışık dilli⁴ eser olduğu belirtilir. Aslında Orta Türkçe dönemindeki tüm eserlerde Kıpçak, Oğuz, Uygur, Karluk ve öteki Türk boylarının dil özellikleri görülmektedir. Bu sebeple adı geçen dönemin eserlerinde az veya çok çeşitli Türk lehçelerinin dil hususiyetleri vardır.

Orta Türkçe döneminden günümüze ulaşan ilk Türkçe yapıtlar, İslamiyet dönemine rast geldiği için bu dönem İslami Türk edebiyatı dönemi olarak da adlandırılır. İslami devir Türk edebiyatının ilk ürünlerinden olan *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık* gibi önemli eserlerin yazılması, Karahanlı döneminde Türkçenin gücünün, zenginliğinin, sağlam edebi bir dil haline getirildiğinin göstergesidir.

Herhangi bir dilin geniş bir alanda kullanılması, yabancılar tarafından öğrenilme isteği, o dili konuşanların sayısı ile alakalı olmayabilir. Diğer bir deyişle bir dilin diğer halklar arasında ünlü olmasının başlıca sebebi, o dili konuşan halkın politik, askeri, ekonomik gücünün olması ve din dili olması (Bilindiği üzere tarih boyunca toplumları ve dillerini etkileyen güçlerden biri de, dindir.)'dir.

Lev Gumilyov *Drevnyaya Rus' i Velikaya Step'* adlı eserinde Türkler hakkında şunları söylemektedir: "Türk halkları XI. yüzyılda "aksakal"lardı. Onlar M.Ö. III. asırda Hunnu ve Sarmatlarla ortaya çıkmış, etnogenezin (halkların aslı, kaynağı. A.M.) tüm aşamalarından geçerek artık bir homeostaz kalıntılarına dönüşmüşlerdi ... Fars tarihçisi Ravandi Selçuklu sultanı Keyhüsrev'e (1192-1196) şöyle yazmıştır: "... Arap, Fars, Bizans ve Rusların topraklarında kalplerde kılıçlarının korkusu yaşayan Türklerin sözü geçiyor" (*sözü geçmek* "üstünlük" anlamında. L. Gumilyov)."⁵

Tabii sözü geçen, güçlü olan, eski kültüre sahip olan bir halkın dilinin başka halklar tarafından öğrenilme isteği, normal bir durumdur. Bu bakımdan Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçeyi öğretmek için yazdığı *Dîvânü Lugâti't-Türk* ve günümüze ulaşmayan *Cevahirü'n-Nahv fi-Lügati't-Türk* adlı eserlerinin XI. yüzyıla denk gelmesi, tesadüfi değildir. İslam dini her ne kadar Arapçayı Türk halkları arasında yaymaya başlasa da, Türkçe uzun süre Kaşgarlı'nın tabiri ile "Arapçayla atbaşı yürüyordu."⁶

1 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötügen Yayınları, İstanbul 1940, s. 195; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 126-145.

2 Emir Naci, *İsledevaniya po İstorii Tyurkskix Yazıkov XI-XIV vv.*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1989, s. 92.

3 Necmettin Hacıeminoğlu, "Hüsrev ü Şirin", *İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 56.

4 Bk. Ali Cin, "Karışık Dilli Eserlerden Ali'nin Yûsuf ve Züleyhâ Hikayesi", *Turkish Studies Academic Journal*, V/1, (2010), s. 199-236.

5 Lev Gumilyov, *Drevnyaya Rus' i Velikaya Step'*, Ayris Press, Moskva 2006, s. 277.

6 Mahmûd Kâşgarlı, "Türkçenin Arapçayla atbaşı yürüdüğünü" şöyle ifade etmiştir: "Aslında Kitabı, Halil'in *Kitâbu'l-ayn*'da sunduğu çerçeve üzerine inşa etmeye, böylece Türk lehçelerinin yarıştaki iki atın birbirine ayak uydurduğu gibi Arapçaya ayak uydurduğunu gösterme gayreti içinde hem kullanımda olan hem de artık rastlanmayan kelimeleri birlikte anmaya niyet ettim." Bk. Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugâti't-Türk*, (Robert Dankoff ve James

Mođol istilasından sonra ise Türk dili daha da güçlenmiştir. V. V. Bartold bu konu hakkında şöyle yazmıştır: “Mođol istilasını Mođollardan daha fazla Türklerin kaderini etkiledi. Moğolların Mođolistan’dan batıya doğru oluşturduğu devletlerin dili yavaş yavaş Türkçe oldu.”⁷ Komşu halklar birbirinin dilini öğrenmeye çalışıyorlardı: Araplar, Farslar, Mođollar; Türkçeyi politik, askeri, ekonomik güce sahip olduğu için; Türkler de, Arapçayı din dili, mukaddes Kur’an-ı Kerim’in dili olduğu için. İşte bu tarihsel şartlar altında XII. yüzyılda “Hârizmşâhlar devletinin hükümdarı Atsız bin Muhammed bin Ânüş Tigin, ... Arapçaya ilgi duyarak zamanının en büyük lûgat alimi Maħmûd bin ‘Omar ez-Zamaħşari’den, kendisinin saray kütüphanesi için bir Arapça lûgat kitabını yazmasını istemiş ve Zamaħşari de bu isteği yerine getirmek için *Muħaddimetü’l-Edeb* adını verdiği eserini yazmıştır.”⁸

Muħaddimetü’l-Edeb’in orijinal nüshası kayıptır. Fakat istinsah edilmiş nüshalar pek çoktur. Bu nüshalarda “satır altı tercümelere Hârizm Türkçesi, Farsça, Hârizmce, Mođolca, Çađatayca, Osmanlıca gibi çeşitli dil ve şivelerde mevcuttur. Arapça öğrenmek isteyenler, Arapça metni kalın uçlu bir kalemle istinsah etmişler, satır altına da ince uçlu bir kalemle ilgili Arapça kelimenin anlamını kendi dillerinde yazmışlardır. Bilinen nüshaların en eskileri Hârizm Türkçesi ve Farsça tercümeli olan nüshalardır.”⁹

Eski Türkçede Göktanrı, Şamanizm, Maniehizm’in kavramlarını karşılayan Sogd, Sanskrit, Çince kelimeler veya onların Türkçe karşılıkları, tercümelere vardır. İslamın kabulüyle birlikte yeni dini kavramları karşılamak için yeni kelimelere ihtiyaç olmuş ve Türkçe bunu üç yolla gerçekleştirmiştir: 1) Eskiden beri işlek olan türetimle, yani kelime yapımı ile; 2) Kelimelerin yeni anlamlar kazanması (kelimelerde anlam değişmeleri) ile; 3) Alıntı kelimeler ile. Türklerin İslamı kabul etmeleri ile Türkçede Arapça ve Farsça dini terimlerin sayının çoğalması malumdur. Bu kelimelere Karahanlı döneminde epeyce rastlanmaktadır. Aynı durum daha sonraki dönemde, yani Harezmede de görülmektedir. Mesela, araştırdığımız *Muħaddimetü’l-Edeb* adlı eserde Arapça: *âmin, âyet, berekât, bismillâh, din, du ‘â’, ecel, hac, ħacî, ħalâl, ħalife, ħamd, ħarâm, ħarem, ħuħbe, islam, kâdi, kâfir, kâmet* “iç ezan”, *kefen, kısmet, kıyâmat, kurban, laħid, la ‘net, mü ‘ezzin, şabır, rukû, şalavât, selâm, sevâb, sûre, sünnet, şehid, Şeyħân, şükür, tekbir, tesbih, tövbe, vahy, vâ ‘iz, va ‘z*; Farsça: *âğine* “cuma namazı”, *bedbaħt, can, gör* “mezar”, *işkbây* “sabır”, *kâbin* “nikah parası”, *musulmân, namâz, payđambâr* vb. dini terimler kullanılmıştır.

Orta Türkçe dönemindeki eserlerde İslami kavramları karşılamak için Türkçe kelimelerin türetildiğini veya eskiden kullanılan kelimelerin az çok anlam değişikliğine uğrayarak yeni giren

Kelly’nin Katkılarıyla Yaptığı Çeviri ve Notları Temel Alarak) Türkçe Çeviri ve Düzenleme Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 12.

7 Vasiliy Bartold, *İstoriya Turetsko-Mongolskix Narodov* “Soçineniya”, Tom 5, Moskva 1968, s. 211.

8 Nuri Yüce, *Ebu’l-Kâsım Cârullâh Maħmûd bin ‘Omar bin Muhammed bin Aħmed ez-Zamaħşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü’l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuħter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 5-6.

9 Age., s. 8.

dini terimler için yeni anlamlar kazandığı da görülmektedir. Bu kelimelerin bazıları Eski Türkçeden, eski Türk dinindeki Gök Tanrı inancından günümüze kadar kullanılmakta olup (örneğin, *Tanğrı*, *tamuğ*, *uştmağ* “uçmak”, *yalavaç*, *yazuğ*, *yek* vb.) bazıları ise yeni türemiş kelime şeklinde karşımıza çıkmaktadır (*tutunmak* “sabır”, *okuğ* “dua”, *orlağucu* “müezzin”, *yığağlı* “haram”, *yığağsız* “helal”, *yunuğ* “abdest” vb.).

Aşağıda Nuri Yüce tarafından yayına hazırlanan Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmış Şufter nüshasından örnekler ele alınacaktır.¹⁰ Sözlüğün en önemli tarafı, kanaatimizce, onun kelime hazinesindedir. Şöyle ki eserde pek çok İslami terimin Türkçe karşılığı verilmiştir. Bu Türkçe kelimeler daha sonraki dönemlerde yerini Arapça ve Farsça kelimelere bırakmıştır. Şimdi Zemaşerî'nin söz konusu eserindeki Türkçe İslami terimlere geçelim:

ar- “sünnet etmek”

ol neme üze *ardı* sünnet kıldı kendü özini (60).

Dîvânü Lugâti't-Türk'te *arittı* fiili vardır: “ol qozı *arittı*: O, kuzuyu iğdiş etti. Bir çocuğun sünnet edilmesini anlatmak için de kullanılır” (DLT, 149). Türkçenin çeşitli dönemlerinde *arı-* kökünden gelen birçok fiil veya isim bulunmaktadır. Selahettin Tolkun, “Eski Türkçe Döneminde Arkaik Bir Fiil: *Arı-*” isimli makalesinde *arı-* fiilinin Eski Türkçeden günümüze kadarki semantik ve fonetik özellikleri, etimolojisi üzerinde durmuş, sözcüğü *ar-* köküne kadar götürmeye çalışmıştır.¹¹

başlıkmın yun- “gusletmek”

bağlandı tili *başlıkmın yundi*, gusul kıldı (60).

Eserde *yun-* kökünden türemiş başka bir dini terimi ifade eden kelimeye de rastlanır (bk. *yunuğ*).

birle- (bir+le-) “(Tanrıyı) bir saymak”

sinğiredi anğa *birledi* Tanğrını (49).

birle- fiili tarihi süreç içinde “birleştirmek” (DTS: 102), “bir olmak” (Tuhfe: 281), “Allah'ın birliğini kabul etmek, tevhid” (NF: 70) anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Genellikle XIII. yüzyıldan XIX. asra kadar yazılmış eserlerde “birliğini kabul etmek, şirk koşmamak, tevhid” anlamında işlek olarak kullanılmıştır (TS: 602).

bütmegen “kafir, zındık”

zındık boldı ol kıyâmatğa *bütmegen* terlik keğdi derviş boldı (79).

Eski Türkçe, *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık*, *Nehcü'l-Ferâdis'te* “inanmak” anlamında *büt-* fiili vardır (DTS: 133; AH: XII; EUTS: 57; NF: 91). *Türkçe İlk Kur'an*

10 Çalışmada *Mukaddimetü'l-Edeb*'den verilen örnekler, “Nuri Yüce, *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarî, el-Ḥvârizmî Mukaddimetü'l-Edeb. Ḥvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şufter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993” adlı eserden alınmıştır.

11 Selahettin Tolkun, “Eski Türkçe Döneminde Arkaik Bir Fiil: *Arı-*”, *İlmi Araştırmalar*, S 20, (2005), s. 149-157.

Tercümesi'nde *bit-/büt-* “inanmak, iman etmek, tapınmak, kulluk etmek” fiilinin türevleri olan *bitmek* “iman”, *bitgen/bitigli/bütügli* “iman eden” kelimeleri kullanılmıştır (KT: 280, 302). Harfiyen “inanmayan” manasını veren *bütmegen* kelimesi de, *büt-* fiil kökünden türemiştir: *büt+me* (olumsuzluk eki)+*gen* (sıfat-fiil eki).

***dutunmak / tutunmak* “sabır”**

könglinge kemişdi anıng Tanğrı *dutunmaknı* (s.37);

berdi Tanğrı anğa şabırnı kıydu / Tanğrı anıng könglinge *tutunmaknı* (s. 35).

Başka hiçbir eserde yukarıdaki manada rastlamadığımız Türkçe *tutunmak* kelimesi, sonraki dönemlerde unutulmuş ve yerini Arapça *sabır* kelimesine bırakmıştır.

Yine bu sözlükte *tutnaklu* “sabırlı” kelimesine rastlıyoruz: şabır kıldı, *tutnaklu* boldı (s.58).

***İdi / Tanğrı* “Tanrı”**

uluğ turur *Tanğrı*, yükey erür *İdi* (74).

Türkçenin eski zamanlarından kullanılan *İdi*, *Tanğrı* kelimeleri eski Türk inancından kalma kelimelerdir. Yeni dinle gelen kavramları karşılamak için eskiden beri kullanılan bir takım Türkçe kelimeler günümüze kadar korunabilmiştir. Bunlara örnek olarak, tarihi süreç içinde kaybolmayan, hemen hemen tüm dönemlerde kullanılan *Tanğrı* sözcüğünü gösterebiliriz. Türkün eski zamanlardan günümüze kadar çeşitli dinler değişmesine rağmen, *Tanğrı* kelimesi, her dinin talep ettiği gerekli kavram çerçevesine alınmış ve kullanılmaya devam edilmiştir. *İdi/izi* kelimesi de hemen hemen tüm dönemlerde “sahip, efendi; Tanrı” anlamlarında kullanılmıştır.¹²

***iktülegen* “Rab (Tanrı)”**

... koğmadı seni *iktülegeni* üleşü şaldı anlar üze mālını ... (49).

Eski ve Orta Türkçede “beslemek, doyurmak” anlamlarında çeşitli fonetik biçimlerde kullanılan *iktüle*-¹³ fiili, daha sonraki dönemlerde bu fiilden türemiş “efendi, Tanrı” anlamlarında *igdegen*, *iktülegen* biçiminde karşımıza çıkmaktadır: Orhon yazıtlarında *igit-* “beslemek, doyurmak” (OY: 143), Uygur metinlerinde *igdülä-* “beslemek, özen vermek, özenmek, itina ve dikkat etmek, ilgilenmek, uzanmak” (EUTS: 90), *igtüle-* “beslemek” (DLT: 287), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde *igit-* “beslemek, rızık vermek”, *igitgen* “Rab” (KT: 403), *İbn Mühenna*'da *igdegen* “efendi, ihtiyar sahibi” (*ihtiyar* kelimesi burada “seçme” anlamında. A.M.) (İM: 99).

***kes-* “farz kılmak”**

12 *idi* sözcüğünün eski yapıtlardan günümüz Türkçelerine kadar anlam ve biçim farklılıkları için örneğin bk. Ferruh Ağca, “Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Açından *idi* ve *ige/iye/ie* Sözcükleri Üzerine”, *Bengü Beläk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, ed. Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 65-79.

13 Kelimenin kökü, etimolojisi, Eski ve Orta Türkçe metinlerdeki fonetik biçimleri ve sahip olduğu anlamlar hakkında bk. Paşa Yavuzarslan, “Anadolu’da Öksüz Yavru Hayvan Besleme ve Ekti~Ehdi Sözcüğü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Turkoloji Dergisi*, XIX/1, (2012), s. 141-158.

... *kesti* Tanğrı sökelcilik kıldı anğa, ... (45).

kes- fiiline bu anlamda başka bir yerde rastlamadık.

ķulluk töresi “din”

süzük kıldı Tanğrığa *ķulluk töresin* (s.34) veya

ol dīn, Tanğrığa *ķulluk töresi* dinluluk (s.71).

Birleşimdeki *töre* kelimesi “kural; adet, gelenek” anlamında Eski Türkçede *törü* (DTS: 581); *Kutadgu Biliğ*'de (KB: 34), *Orta Asya Tefsiri*'nde (Tefsir: 310), *Abuşka, Sâkinâme*'de¹⁴ *törä*; *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de *tör/törä* (Tuhfe: 382) biçiminde kullanılmıştır. Fakat örnekte olduğu gibi birleşik isim halinde başka yazılı metinlerde görmedik.

okuğ “dua”

āmīn tēdi anıng *okuğınğa* (s. 48).

Arapça *dua* kelimesinin sözlük anlamı “çağrı, yardıma çağırma, Tanrı'ya yakarma”dır. Eski Türkçede karşımıza çıkan *okı-* kelimesinin esasen iki anlamı vardır: 1) okumak; 2) çağırma, davet etmek (OY: 159), (DTS: 359), (EUTS: 140), (DLT: 359), (Tefsir: 235), (VG: 217). *oku-/okı-* fiilinden “dua” anlamında iki türev yapılmıştır. Bunlardan biri *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde *okımak* (KT: 542), ikincisi de *Mukaddimetü'l-Edeb'de okuğ* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. İlk *Kur'an Tercümesi*'nde “-mak/-mek fiilden isim yapma ekiyle çok sayıda isim yapılmıştır. Öyle ki Türkçe dizine (Aysu Ata tarafından hazırlanan *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* kitabının dizinine. A.M.) baktığımız zaman kelime, hem fiil kökü (fiil olarak) açıklanmış; hem de sonuna -mak/-mek fiilden isim yapma ekiyle isim olmuştur.”¹⁵ Fiil kök veya gövdelerinden isim yapmak için kullanılan -ğ/-g/-k/-k eki de Eski Türkçeden beri çok işlek olan eklerdendir. Mahmûd Kâşgarlı ek hakkında şu bilgiyi verir: “Şunu bilin ki bir alet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine *kaf* (q) eklenir” (DLT: 711).

orlağucı “müezzin”

namazğa ündedi *orlağucı*, banğladı mü'ezzin (s. 48).

Dîvânü Lugâti't-Türk'te orla- “bağırma”¹⁶ (DLT: 361), *İbn Mühennâ Lûgati*'nde *orla-* “çağırma” (İM: 120) fiilleri kullanılmıştır. Kelimedeki “-ğucı ise işi yapanı bildiren fiilden isim yapma ekidir.”¹⁷

14 Bk. Aleksandr' Borovkov, *Badâ'i' al-Luğat Slovar' Tâli' İmânî Geratskogo k Soçineniyam Alişera Navoi*, İzdatel'stvo Vostočnoy Literaturı, Moskva 1961, s. 166.

15 Emek Üşenmez, “Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I/1, (2006), s. 89-99.

16 Burada bir hususu belirtmek gerekir. Eski Türk-Slav ilişkileriyle ilgili olarak birçok Türkçe kelimenin Slav dillerine geçtiği hakkında epay makale ve kitap yazılmıştır. Rusça konuşma dilinde “bar bar bağırma; çığırma” anlamında *orat'* (BRTS: 291) fiili ve “bağırma, gürültü” anlamında kullanılan *or* kelimesinin Orta Türkçede gördüğümüz “bağırma” manasındaki *orla-* fiilinin kökü ile bir bağlantısı olabilir.

17 Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 52.

sak “muska”

sak bitigi bitiyü berdi anġa (50).

İncelediğimiz diğer metin ve sözlükler içerisinde ne “muska” anlamında *sak*, ne de “muska yazısı” manasında *sak bitigi* kelimelerine rastladık.

sıġıt “yas”

sıġıt tonı keġdi tişi, ... (s. 65).

sıġıt kelimesi Eski Türkçede “feryat, figan” (OY: 166), “aġlama, hıçkırık, matem, feryat” (EUTS: 202), *Dîvânü Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de “aġlama, gözyaşı dökme” (DLT: 488; KB: 375), *İbn Mühennâ Lûgati*'nde *sıġıt* “inilti, feryat, nale, aġı” (İM: 128) anlamlarında karşımıza çıkmaktadır.

sin “mezar”

... urulmuş *sin* yalnatdı otnı ... (48).

Günümüzde arkaik kelimelerden olan “mezar” anlamındaki *sin* kelimesi, Türkçenin hemen hemen her döneminde geniş kullanım alanına sahiptir.

ünġme “mezar”

ünġmesin ünġeri berdi ölüge ... (s. 33).

Eski Türkçenin yazılı kaynaklarında *ünjür* “mağara” (ET:307); *ünjürmek* “deldirmek, deştirmek, delik açtırmak”, *ünġür* “mağara” (EUTS: 272); *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te *ünġ-* “delik açmak” (DLT: 637); *Nehcü'l-Ferâdis*'te *ünġür* “mağara, oyuk” (NF: 456); *Orta Asya Tefsiri*'nde *ünġür~ünjür* “mağara” (Tefsir: 339); yine *Mukaddimetü'l-Edeb*'de “kazmak” anlamında *ünġer-* (ME: 197) kelimeleri kullanılmıştır. Türkçenin en eski dönemlerinden günümüze kadar verimli ekler arasında olan fiilden isim yapan *-ma, -me* burada da *ünġ-* fiiline eklenerek Eski Türkçe ve Karahanlıcada rastlamadığımız “mezar” anlamında yeni kelime oluşturmuştur.

yaz- “günah işlemek” ve bu kökten türemiş **yazuġ** “günah”, **yazuġlu**, **yazuġluġ** “günahkar” kelimeleri

bükürçi kıyşdı anıġ tapa *yazdı* haremde ... (33).

... *yazuġ* sınışkıdı andın, ... (36).

ķattu ķınadı anı, *yazuġlu* tedi anġa ... (47).

edeb uçun urdı *yazuġluġnı* ... (45).

Eski Türklerde *yaz-* “kusur, hata etmek, günah işlemek”tir (ET: 310, EUTS: 292, DTS: 250). Tabii eski Türklerin hata anlayışı ile İslami hatalar, günahlar arasında belli farklar vardır, fakat yine de yeni inanç geldiği zaman eski kelime biçim olarak aynı kalmış, içeriği ise İslam dininin kurallarına uygun olarak kullanılmaya başlanmıştır.

yek “şeytan”

bozdı anıḡ ‘aqlını *yek*, telve kıldı anı ... (67).

Hemen hemen tüm din ve inançlarda şeytan mefhumu ve onu bildiren kelimeler vardır. *yek* kelimesi de Türkler tarafından kullanılan ve çok eskilerden gelen bir sözdür. Eski Türklerde “şeytan anlamında kullanılan *yek*, kaynaklarda ölüm tanrısına yardımcı olan bir varlık olarak geçmektedir. Burada, şeytan ölen canlıya çeşitli işkenceler yapmaktadır.”¹⁸ Eski Türklerde kullanılan *yek* kelimesi İslam dinindeki *şeytan* anlamına karşılıktır. İslam dinine geçişle alakadar olarak Türklerin bu yeni inancı iyi anlamaları için belli bir süre şeytan kelimesi ile paralel kullanılan *yek*, sonraları yerini tamamen Arapça *şeytan* kelimesine bırakmıştır.

yığaḡlu “haram, yasak”

yığaḡsız “helal”

hālāl kıldı hārāmını, *yığaḡsız* kıldı *yığaḡlumı* (s. 38).

Mukaddimetü'l-Edeb'de “alıkoymak” (ME: 208), *Atebetü'l-Hakayık'ta* “mâni olmak, men ' etmek” (AH: 135), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde* “uzak tutmak, yasaklamak, sakındırmak, vazgeçirmek, korumak” (KT: 775) ve *Nehcü'l-Ferâdis'te* “uzak tutmak, men ' etmek, yasaklamak” (NF: 482) anlamında *yığ-* fiili vardır. Bu fiil köküne eklenen *-ak*, “eskiden beri işlek olan ve birçok misalleri bulunan bir ektir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; o hareketin yapıldığı yeri, âleti; o hareketle yapılan şeyi; hasılı fiilin tesirinde kalan çeşitli nesnelere karşılar.”¹⁹ *yığaḡ* kelimesine başka eserlerde rast gelmedik. Fakat tüm dönemlerde işlek olan *-lı* ve *-sız* ekleri ile yapılan yeni türemiş *yığaḡlu* ve *yığaḡsız* kelimelerinin kökünün *yığ-* ve gövdesinin *yığaḡ* olduğunu söyleyebiliriz.

yunuḡ “abdest”

yunuḡ bozar iş kıldı er (s. 32).

Burada “yıkamak” anlamındaki *yu-* fiilinden *yun-* “yıkanmak” fiili, ondan da “abdest” manasında *yunuḡ* kelimesi türetilmiştir. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde “yıkanmak” anlamında *yuyun-* fiili kullanılmaktadır. *yun-* “yıkanmak” kelimesine Eski Türkçe (DTS: 280), *Kutadgu Bilig* (KB: 406), *Orta Asya Tefsiri* (Tefsir: 310), *İbn Mühennâ Lûgati* (İM: 157), *Mukaddimetü'l-Edeb* (ME: 212), *et-Tuhfetü'z-Zekiyye* (Tuhfe: 316), *Kısas-ı Enbiya* (KE: 1200) vb. eski ve ortaçağ metinlerinden günümüz halk ağızlarına kadar (Kuyunun başında mevtam *yunuyor* / Düşmanlarım kıs kıs olmuş gülüyor. Halk türküsü) bir çok sahada rastlanmaktadır. Mahmud Kaşgarlı *yun-* fiilinin “yıkanmak” anlamı ile birlikte Oğuz lehçesinde “abdest almak” anlamında kullanıldığını da göstermiştir (DTS: 711). Eski Uygur metinlerinde *yunḡuk* “hamam” (Bilindiği gibi, eski Türkçede eklerin başında bulunan *-ḡ* sonraki dönemlerde ses düşmesine uğramıştır.) ve *yunḡuluḡ* “yıkanma”, İlk Kur'an Tercümesi'nde *yun-* “boy abdesti almak” (KT:

18 Hüseyin Yıldız, “Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı”, *Milli Folklor*, Yıl 25, S 100, (2013), s. 213-224.

19 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 20. bs., Bayrak Yayınları, İstanbul 1993, s. 178.

791), *Nehcü'l-Ferâdis*'te *yun-* "yıkılmak; abdest almak", *yunuğ* "abdest" (NF: 491) kelimeleri vardır (EUTS: 305). "yıkılmak" anlamını ifade eden *yun-* kökünden türemiş *yunuğ* sözcüğü, İslam dininin yayılması ile *abdest* kelimesinin Türkçe karşılığı olmuştur.

Mukaddimetü'l-Edeb'de dikkati çeken özelliklerden biri, eserdeki Türkçe dini sözcüklerin çoğunun Arapça eş anlamlıları ile beraber kullanılmalarıdır. Mesela, yukarıdaki örneklerde gördüğümüz Türkçe *kulluk töresi*, Arapça *din*; Türkçe *tutunmak*, Arapça *sabır*; Türkçe *orlağuci*, Arapça *mü'ezzin*; yine Türkçe *yığaksız*, Arapça *hâlâl*; Türkçe *yığaklı*, Arapça *haram* kelimeleri ile paralel verilmiştir.

Sonuç olarak *Mukaddimetü'l-Edeb*'den verilen örneklerdeki Türkçe kelimelerin birçoğu eski Türkçeden, Gök Tanrı inancından günümüze kadar kullanılmaktadır. Türkler zamanla birkaç inanç değiştirmiş, ancak eski dinlerini ifade eden kelimeler biçim olarak kalmış ve yeni gelen dinin kurallarını, terimlerini karşılamıştır. Bu, İslam dini ve bu dinle gelen yeni kavramlar için de geçerlidir. Türkçe kelime türetimi bakımından zengin ve mükemmel bir dildir. Türkçe; yeni din, yeni inanç, yeni kültürlerin getirdikleri kavramları karşılamak için yeni kelimeler türetme yeteneğine sahiptir. İslami Türkçe kelimelerin günümüze kadar ulaşmamasının sebebi ise din adamlarının Arapça kelimelere üstünlük vermesi olabilir. Yoksa bazılarının dediği gibi, bu, dilin dini kavramları karşılayamamasından ileri gelmemiştir. Çünkü Karahanlı ve Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerde birçok dini kavramın Türkçe kelimelerle aktarıldığı görülür. *Mukaddimetü'l-Edeb*'den seçtiğimiz örneklerde Türkçenin kelime hazinesi için mühim olan kelimeleri gördük. Bu kelimeler, bizce dilin yalnız kelime yapım sisteminin mükemmelliğini ortaya koymuyor, aynı zamanda Türklerin düşünce tarzı ile Türkçenin kelime yapım gücünün küçük bir örneğini teşkil ediyor.

KISALTMALAR

- AH Arat, Reşid Rahmeti, *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneci. Atebetü'l-Hakayık*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- BRTS *Bolşoy Russko-Turetskiy Slovar'*, haz. Nina Bogoçanskaya - Anna Torgaşova, Dom Slovyanskoy Knigi, Moskva 2009.
- DLT Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, (Robert Dankoff ve James Kelly'nin Katkılarıyla Yaptığı Çeviri ve Notları Temel Alarak) Türkçe Çeviri ve Düzenleme Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- DTS *Drevnetyurkskiy Slovar'*, haz. Vladimir Nadelyayev - Dmitriy Nasilov vd., İzdatel'stvo "Nauka", Leningrad 1969.
- EUTS Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1968.

- İM Seyid Ehmed Cemaleddin İbn Mühenna, *Hilyetül-İnsan ve Helbetül-Lisan*, Çeviren, Neşre Hazırlayan, Kayıt ve Şerhler Düşen Tofig Hacıyev, Kitab Aleml, Bakı 2008.
- KB Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, I (Metin)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- KE *Kısas-ı Enbiya (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar)*, haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir ve Murat Küçük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- KT Ata, Aysu, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, 2. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- NF Ata, Aysu, *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahlarnıñ Açık Yolu / Cennetlerin Açık Yolu, III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- TS *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. I-VIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963-1977.
- Tefsir Borovkov, Aleksandr, *Badâ'i' al-Luğat Slovar' Tâli ' İmânî Geratskogo k Soçineniyam Alişera Navoi*, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963.
- Tuhfe Fazılov, Ergaş - M Ziyayeva, *İzıskannıy Dar Tyurkskomu Yazıku (Grammatıçeskiy Traktat XIV v. na Arabskom Yazıke). Vvedenie, Leksiko-Grammatıçeskiy Oçerk, Perevod, Glossariy, Grammatıçeskiy Ukazatel'*, İzdatel'stvo "Fan", Taşkent 1978.
- OY Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, 4. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- VG Yûsuf-1 Meddâh, *Varka ve Gülşah. İnceleme-Metin-Dizin*, haz. Kazım Köktekin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig. I (Metin)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- _____, *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Ata, Aysu, *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahlarning Açuq Yolu / Cennetlerin Açık Yolu, III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, 2. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Bartol'd, Vasiliy, *İstoriya Turetsko-Mongol'skix Narodov. Soçineniya*, Tom 5, Moskva 1968.
- Baskakov, Nikolay, *Vvedeniye v izuçeniye tyurskix yazıkov*, İzdatel'stvo "Vısşaya şkola", Moskva 1962.
- Borovkov, Aleksandr, *Badâ'i' al-Luğat Slovar' Tâli' İmâni Geratskogo k Soçineniyam Alişera Navoi*, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1961.
- _____, *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.*, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1963.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1968.
- Cin, Ali, "Karışık Dilli Eserlerden Ali'nin Yusuf ve Züleyha Hikayesi", *Turkish Studies Academic Journal*, V/1, (2010), s. 199-236.
- Drevnetyurkskiy Slovar'*, haz. Vladimir Nadelyayev - Dmitriy Nasilov vd., İzdatel'stvo "Nauka", Leningrad 1969.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 20 bs., Bayrak Yayınları, İstanbul 1993.
- Fazılova, Ergaş - Mina Ziyayeva, *İzskannıy Dar Tyurkskomu Yazıku (Grammatičeskiy Traktat XIV v. na Arabskom Yazıke). Vvedenie, Leksiko-Grammatičeskiy Oçerk, Perevod, Glossariy, Grammatičeskiy Ukazatel'*, İzdatel'stvo "Fan", Taşkent 1978.
- Ferruh, Ağca, "Eski Türkçe Metinlerde Anlamsal ve Fonksiyonel Açından idi ve ige/iyeye Sözcükleri Üzerine", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 2013, s. 65-79.
- Gabain, Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalin, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Gumilyov, Lev, *Drevnyaya Rus' i Velikaya Step'*, İzdatel'stvo "Ayrıs Press", Moskva 2006.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, "Hüsrev ü Şîrîn", *İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 1999, s. 56.
- Hacıyev, Tofiq, *Seyid Ehmed Cemaleddin İbn Mühenna. Hilyetül-İnsan ve Helbetül Lisan*, "Kitab Alemi", Bakı 2008.
- Köktekin, Kazım, *Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah. İnceleme-Metin-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1940.
- _____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.
- Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugâti't-Türk*, (Robert Dankoff ve James Kelly'nin katkılarıyla yaptığı çeviri ve notları temel alarak) Türkçe Çeviri ve Düzenleme Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Nacip, Emir, *İssledovaniya po istorii tyurskix yazıkov XI-XIV vv.*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva 1989.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. I-VIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963-1977.
- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, 4. bs., Türk Dil Kurumu, Ankara 2010.
- Tolkun, Selahettin, "Eski Türkçe Döneminde Arkaik Bir Fiil: Arı-", *İlmi Araştırmalar*, S 20, (2005), s. 149-157.

- Üşenmez, Emek, “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, (2006), s. 89-99.
- Yavuzarslan, Paşa, “Anadolu’da Öksüz Yavru Hayvan Besleme ve Ekti~Ehdi Sözcüğü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Turkoloji Dergisi*, XIX/1, (2012), s. 141-158.
- Yıldız, Hüseyin, “Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı”, *Milli Folklor*, Yıl 25, S 100, (2013), s. 213-224.
- Yüce, Nuri, *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin ‘Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamaşşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuâter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.